

A close-up, macro photograph of golden beer bubbles rising in a glass. The bubbles are numerous, small, and spherical, creating a dense, textured pattern of light and shadow. The background is a soft, out-of-focus golden color, suggesting the beer's body. The overall mood is bright and refreshing.

Bollicine: un piccolo giro d'Italia

Commanderij Gent, 23 september 2023

Even herhalen

1. De Italiaanse streken bij uitstek voor bubbels zijn
  - ✓ Veneto en Lombardia
2. Het voornaamste druivenras voor bubbels in de Veneto, heet
  - ✓ glera
3. De typologie voor de prosecco is
  - ✓ tranquillo, ancestrale, frizzante, spumante
4. Maar wat betekent “perlante” in het Italiaans?
  - ✓ Normaliter “parelwijn” (EU: 0,5-1 bar); zeldzaam in IT; syn. voor “(leggermente) frizzante”.

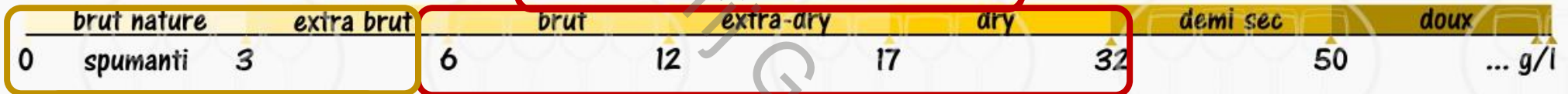
Even herhalen

1. De 1e methode om Italiaanse schuimwijn te maken = de metodo classico of tradizionale =
  - ✓ tweede gisting op de fles én **sboccatura** of dégorgement
2. De 2e methode gebruikt “autoclaven” voor de 2e gisting, t.t.z.
  - ✓ gesloten vaten, bedacht door Martinotti (1895) en gepatenteerd door Charmat (1907): cuve close
3. De overdruk in de fles is bij frizzante en spumante resp.
  - ✓ 1-2,5 bar en 3-6 bar ~ FR vin pétillant en vin mousseux
4. De 3e methode = ancestrale of col fondo = ?
  - ✓ “sur lies”, nagisting in de fles, maar in principe geen sboccatura en weinig reststuike: droog in IT >< FR brut, demi-sec, doux

Lo zucchero nel vino

prosecco (meestal)

**sept. 2019 voor
prosecco**

©Quattrococalici 2018

©Quattrococalici 2018

Un piccolo giro d'Italia

- Emilia Romagna
- Val d'Aosta
- Lombardia
- Veneto x 2
- Basilicata
- Sicilia
- Verrassing!

Emilia Romagna

- Ten zuiden van de Po en de vruchtbare Po-vlakte
- **Mediterraan klimaat**
  - zonovergoten zomers
  - voldoende neerslag, milde winters (5 °C in januari)
  - Gem. jaartemperatuur 19 °C
  - Jaarlijks gem. 767 mm regen
- Mei 2023: grote overstromingen

Emilia Romagna

- **Bodem**
  - vlaktes: vruchtbare leemgrond en alluviale lagen
  - heuvels en bergen: kalk en zandsteen
- Ligging wijngaarden: meestal op de noordelijke hellingen van de Apennijnen en op rivierflanken

Emilia Romagna

- De “buik” van Italië: culinaire delicatessen, zoals Parmezaanse kaas, Parmaham, Pancetta Piacentina, Mortadella Bologna, salami, truffels, piadina con sardoncini, tortellini en tortelloni
- **Quid wijnbouw?**

Emilia Romagna

- Wijnbouw sinds de Etrusken: 7^e-6^e eeuw v. Chr.?
- Wereldberoemde wijn door de **lambrusco**: vanaf '70 bekendste Amerikaanse importwijn, niet de meest kwaliteitsvolle
- Laatste jaren grote inspanningen om kwaliteitswijnen te produceren
- Druiven
  - wit: albana, trebbiano romagnola, pignoletto ...
  - blauw: **lambrusco**, sangiovese, fortana, barbera, merlot ...

1 Paltinieri, Radice, Lambrusco di Sorbara DOC 2021 - secco

Druif: 100 % lambrusco di Sorbara

- Ook “lambrusco della viola” genoemd omwille van viooltjesaroma’s
- Meeste gekende, oudste
- Vooral in Modena
- Zeer productief, meest aromatische en lichtste van de lambrusco’s
- Neus: klein rood fruit (aardbei, framboos), florale toetsen
- Mond: aciditeit, fraîcheur, droog

1 Paltinieri, Radice, Lambrusco di Sorbara DOC 2021 - secco

- **Ancestrale:** 2^e gisting in de fles, endogene gisten
- Geen filtering, troebel
- Daarna 6 maanden flesopvoeding
- Restsuiker: 19 g/l (fiche: 0,19 g/l! = brut nature)
- Bodem: leem en zand
- 15 ha in Cristo di Sorbara ; 130 hl/ha
- Project Bollecine da uve italiane

Cantina Paltinieri

- Paltinieri: °1926 door grootvader Achille
- 1998: 3e generatie met Alberto + echtg. Barbara, “nieuwe pioniers”
- Enorme uitdaging wegens slechte reputatie lambrusco (dieptepunt eind '80)
- Selectie beste wijnstokken en druiven
- 17 ha, ook enkele andere cépages
- Van donkerrode, zoete mousserende supermarktwijn naar rose, droge bollecine: metodo classico, charmat en ancestrale

**«Lambrusco Sorbara in purezza.
Dimenticate tutto quello che avete
sentito dire sul Lambrusco!»**

Val d'Aosta

- Noord-Italië
- **Gemengd klimaat**
  - Fris bergklimaat, (semi-)landklimaat
  - Korte zomers, grote hitte en droogte niettegenstaande de hoogteligging
  - Gemiddelde jaartemperatuur 6 °C (2,8 °C?)
  - Jaarlijks gem. 1260 mm regen
- Wijngaarden: antiek irrigatiesysteem, gevoed door gletsjers en bergriviertjes

Val d'Aosta

- **Bodem**

- hellingen op grotere hoogten: kalksteen en zand
- vallei: grind- en alluviale kleisedimenten

- **Ligging wijngaarden:** langs de Dora-Ballearivier, op grote hoogte, tot 1250 m

- **Oppervlakte:** 500 - 650 ha: kleinste van Italië (19^e e: 3.000 ha!)

- 60 % opp. onmogelijk te mechaniseren.

- Ong. 150 ha terrascultuur; vaak pergola's

Val d'Aosta

- 70 % wijnbouwers: minder dan 0,2 ha
- 3 % wijnbouwers: meer dan 1 ha
- Vooral coöperatieven en lokale consumptie (toeristen)
- Laatste 35 jaar: kwaliteitstoename
- Druiven
  - wit: prié blanc, petite arvine, chardonnay, pinot gris ...
  - blauw: fumin, cornalin, mayolet, nebbiolo, premetta ...

2 Les Crêtes, Neblù, Metodo Classico Rosé VSOQ 2019 - brut nature

- VSOQ: vino spumante di qualità
- 60 % bacca nera; 40 % neblù
- Bodem: morenen en zand; 650 m
- Pre-fermentaire maceratie 5 u; zachte persing
- AF 14 °C, 12 d op inox
- Metodo classico
- Fleslagering *sur lies* 24 m
- Gedegorgeerd 5/2022
- Restsuiker: 2,85 g/l

2 Les Crêtes, Neblù, Metodo Classico Rosé VSQ 2019 brut nature

Mysterieuze druiven

- **Bacca nera:** “blauwe bes”:
  - hier blend internationale blauwe druiven: syrah, merlot, **pinot noir??**
  - zie rode wijnen Les Crêtes en technische fiche 1 distributeur
- **Neblù/neblou of premetta:**
  - typische oude cépage in Val d’Aosta en Veneto
  - ziekte- en kouderesistent
  - geeft rosé-achtige wijnen
  - uniek voor een spumante rosato: sinds 2005 < Les Crêtes + Institut Agricole Régional in Aosta

Les Crêtes

- 1700: landbouwersfamilie Charrère verhuist van Savoie naar Val d'Aoste
- 1810: eerste aanplant wijnstokken
- 1955: in Aymavilles, nieuwe aanplant door Antoine en Ida Charrère
- 1989: Costantino Charrère, sportleraar, sticht les Crêtes
- Redding van **premetta (neblù)** en fumin!
- 35 ha: grootste wijnmakerij in de regio
- 250.000 flessen/jaar
- Conventionele wijnbouw met zo laag mogelijke impact op het milieu

Lombardia

- Noord-Italië
- 3 delen: Po-vlakte – meren (Lago Maggiore, Lago di Garda ...) – Alpen
- **Mediterraan klimaat**
  - warme zomers, zachte winters
  - gemiddelde jaartemperatuur: 18 °C
  - 897 mm regen

Lombardia

Bodem Franciacortagebied (Brescia)

- Heuvelhellingen: kalkrijke mergel, wat leem, compact zand en zeer weinig klei
- Uitlopers: morenen, zandrijke leem, rode klei, kiezel en stenen
- Hoogvlakte: alluviale afzettingsgesteenten

Franciacorta lastenboek

- **Druiven:** teelt op 550 m hoogte max.; rendement 84 hl/ha
  - Gewone F.: min. 50 % chardonnay en/of pinot noir; max. 50 % pinot blanc; max. 10 % erbamat; 18 m *sur lies*
  - F. rosé: max. 65 % chardonnay, min. 35 % pinot noir, max. 50 % pinot blanc, max. 10 % erbamat; min. 24 m *sur lies*
  - **F. Satèn:** enkel witte druiven: min. 50 % chardonnay en max. 50 % pinot blanc; dus monocépage chardonnay mogelijk; min. 24 m *sur lies*; max. 5 bar; enkel brut
- De naam “spumante” mag NIET gebruikt worden.

Franciacorta weetjes

- Edelman Guido Berlucchi en oenoloog Franco Ziliani: pioniers Franciacorta,
- I had a dream: “méthode champenoise” > pas drinkbaar vanaf 1961
- **Erbamat**
  - voor het eerst heraangeplant door Ca'del Bosco
  - voor het eerst toegevoegd in Animante Brut van Barone Pizzine, deelnemer onderzoeksproject Universiteit van Milaan
  - officieel toegelaten sinds 2017
  - 2 x zoveel zuren als andere witte en laatrijpend

3 Marzaghe,
Franciacorta
Satèn "Premier"
- brut

- Metodo classico
- 100 % chardonnay
- Manuele oogst
- AF deels in inox, deels in barriques
- Min. 30 m *sur lattes*
- Min. 3 m fleslagering na sboccatura
- 6,30 g/l restsuiker

Azienda agricola Marzaghe

- Ligging: Erbusco, tussen bergen Alto en Orfano
- Klein familiebedrijf broers Alberto en Marcello Lamberti
- 6 ha >< 260 ha Ca'del Bosco
- Beste druiven voor eigen productie, de rest naar andere Franciacortahuizen
- Enkel DOCG Franciacorta: brut, satèn, brut millesimato, rosé en dosaggio zero

Veneto: zie PPT 17 juni 2023

Toch even essentie prosecco herhalen

- In welke productiegebieden wordt prosecco gemaakt?
  - ✓ Conegliano Valdobbiadene en Asolo (DOCG) en Treviso (DOC) + in Friuli: Trieste (DOC)
- Van welke druif wordt prosecco grotendeels (85 % min.) gemaakt?
  - ✓ glera, vroeger prosecco genoemd
- Welke methode gebruikt men vrijwel altijd om prosecco te maken?
  - ✓ Martinotti of Charmat
- Wat is het verschil tussen deze methode en de metodo classico?
  - ✓ 2^e gisting in autoclaven vs in de fles

a) Veneto: prosecco “Rive”

- ~ kwaliteitslabel
- 43 micro-terroirs (100 ha) in gebied van DOCG Conegliano Valdobbiadene
- “Rive” = (zeer) steile heuvel; grote T° ≠ dag en nacht; uitstekende oriëntatie en bodem
- Handpluk verplicht
- Druiven allemaal uit zelfde gemeente of gehucht waarnaar de *rive* is genoemd
- **Spumante**, geen frizzante
- 100 % glera

4 Il Colle, Rive di Rua Prosecco Conegliano Valdobbiadene Superiore D.O.C.G. - extra brut

- 100 % glera
- 2,5 – 2,7 kg/stok
- Bodem: klei
- Ligging tussen Conegliano en Valdobbiadene
- Restsuiker: 3-4 g/l = extra brut
- Vinificatie volgens exclusieve “**metodo Il Colle**”:
van most tot spumante **in één enkele
fermentatie** rechtstreeks in de autoclaven

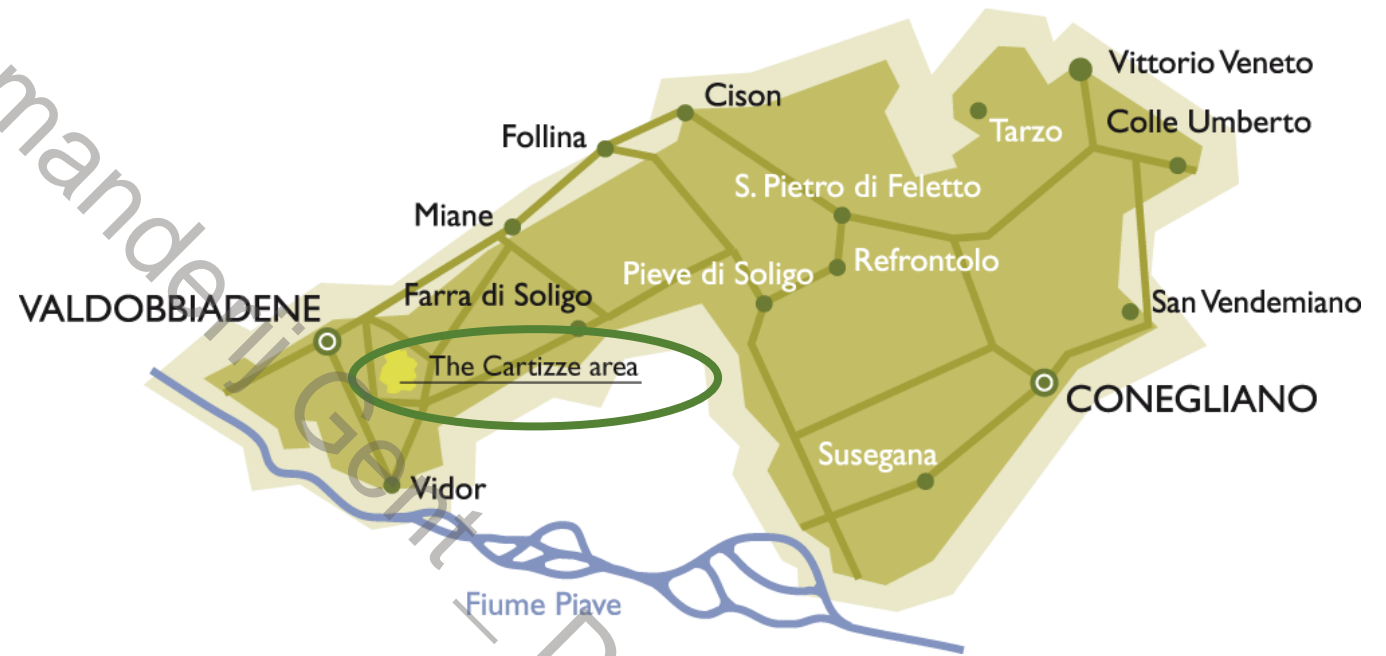

Cantina Il Colle

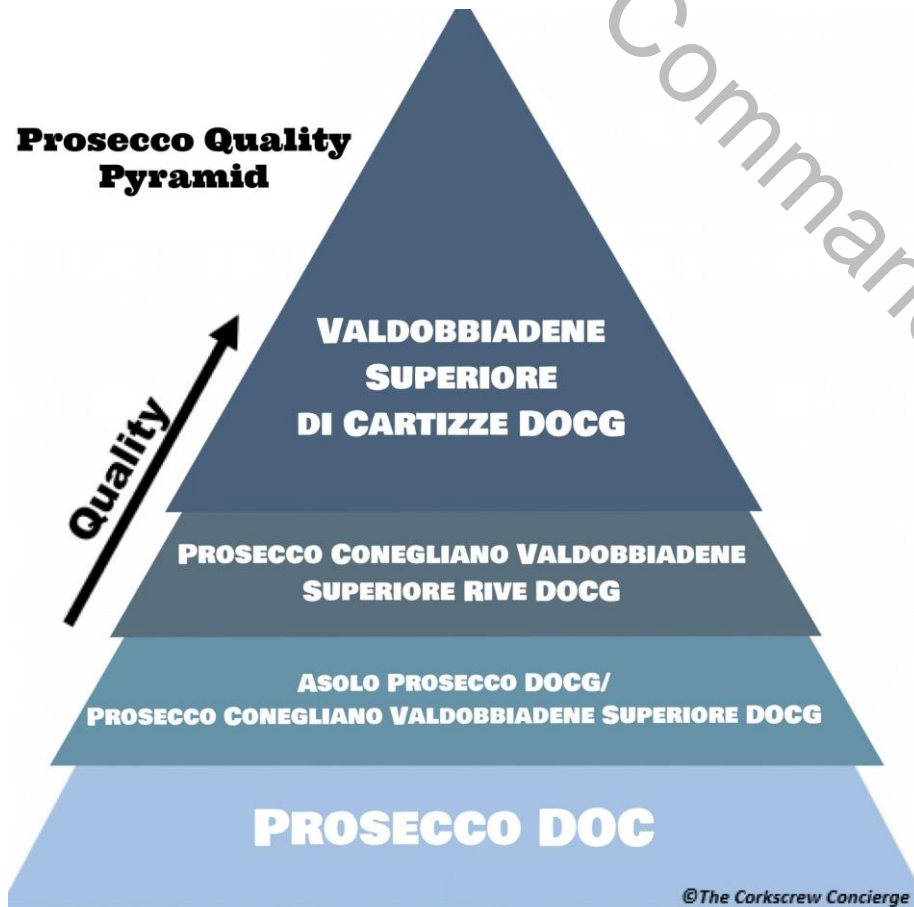
- Familie Ceschin
- Wijnbouw sinds de 18^e eeuw
- Prosecco al 4 generaties
- Traditie, familie, innovatie, respect voor het terroir, vertrouwen
- Verwerking van 1.500 ton druiven: 1/3 Il Colle; 2/3 omliggende wijnbouwers
- Bio- en vegan-certificaties

b) Veneto: prosecco Cartizze

- Ligging: binnen de appellatiezone DOCG Conegliano Valdobbiadene, maar in gemeente Valdobbiadene
- Gebied van slechts 108 ha op 1 km²
- 3 gehuchten: San Pietro di Barbozza, Santo Stefano en Saccol
- 140 eigenaren

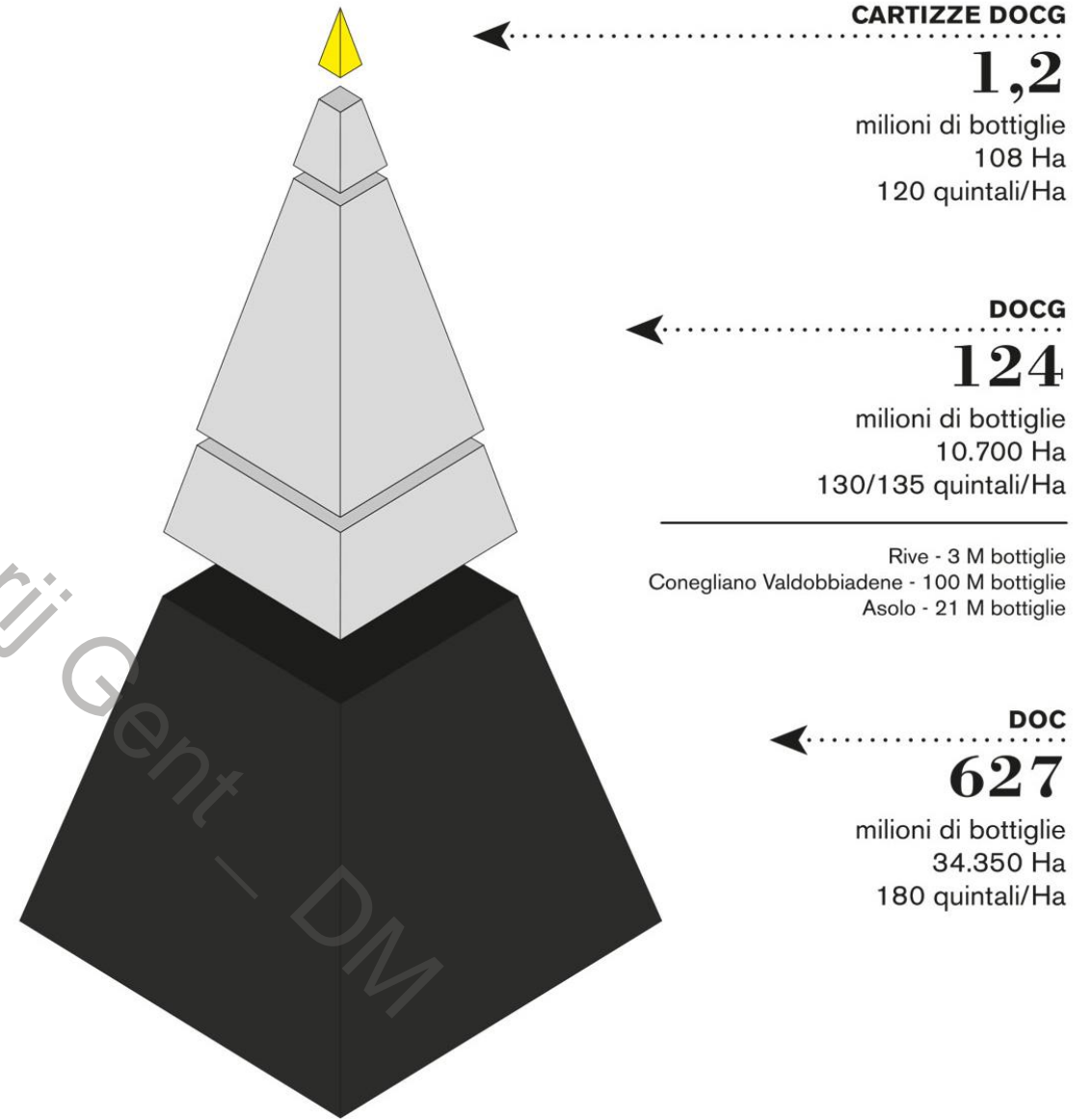

Prosecco Cartizze

- De top van de prosecco-piramide
- Enkel **spumante**
- Op etiket verplicht “Superiore di Cartizze”
- Vaak de secco-variant = 17-32 g/l reëstsuiker = de zoetste om fruitige eigenschap glera goed te onderstrepen
- Gelimiteerde productie door beperkt gebied
- Dus: de duurste prosecco

Cartizze *versus* rive *versus* prosecco

5 Villa Sandi, Vigneto la Rivetta, Prosecco Spumante di Valdobbiadene Superiore di Cartizze DOCG 2021 - brut

- 2.500 stokken/ha: beperkte opbrengst
- Brut: dus wat atypisch t.o.v. secco
- Restsuiker 12 g/l (bijna extra-dry)
- 100 % glera
- Zachte persing
- AF in inox vaten
- 2^e gisting in autoclaven 15 °C

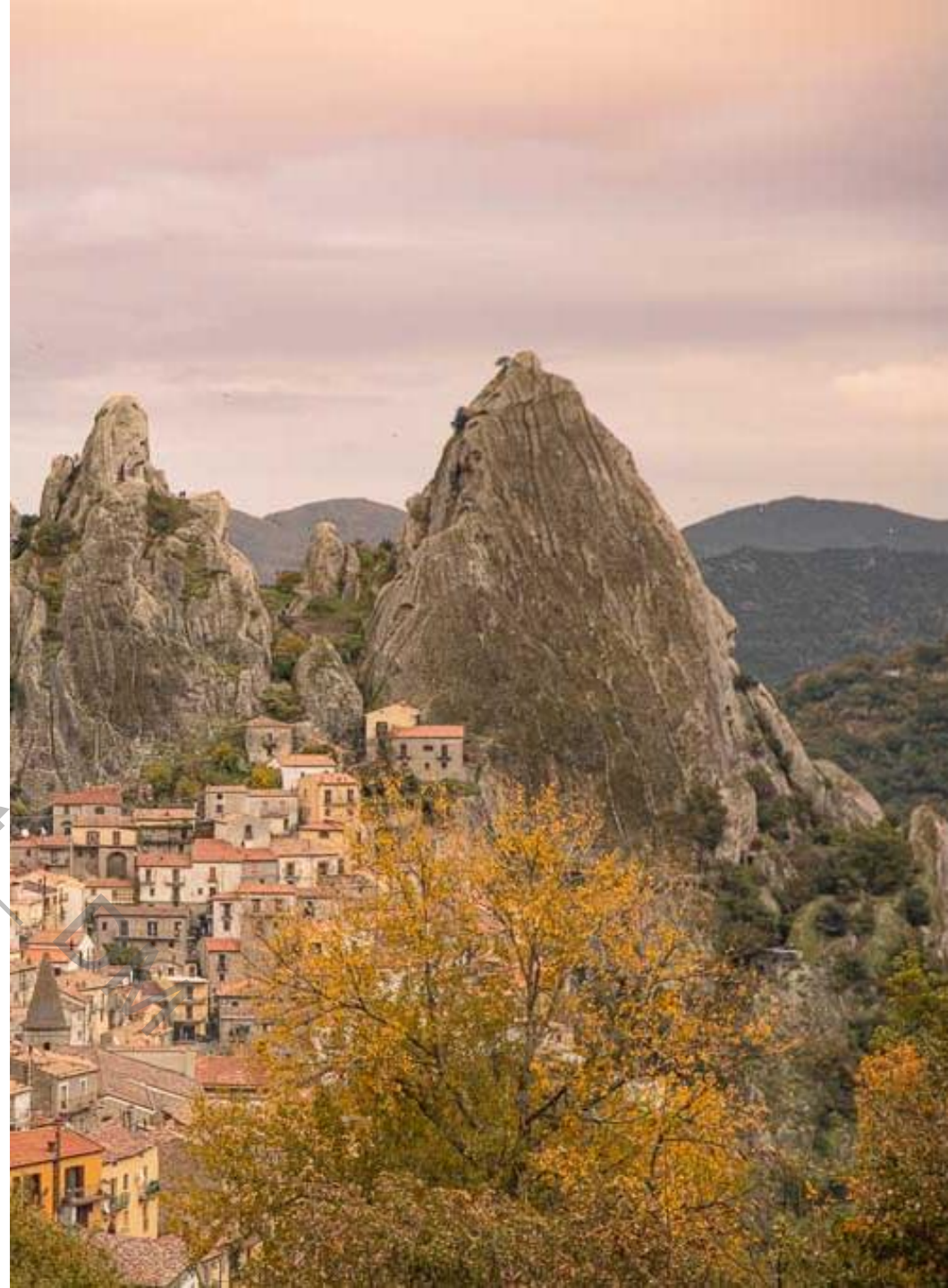

Villa Sandi

- Gebouw uit 1600 + recente nieuwbouw
- °1920: Mario Polegato
- 3e generatie: Mario (ondertussen CEO Geox) en Giancarlo
- Nr. 1 export prosecco uit prov. Treviso
- 2010: Cartizze La Rivetta : Tre Bicchieri del Gambero Rosso, sindsdien elk jaar opnieuw
- 4e generatie aan zet: Divo en Leonardo
- 5 domeinen, waaronder La Rivetta
- Certificatie Amici della diversità
- “World’s best vineyards 2023”

Basilicata

- Zuid-Italië
- Vrij woeste, dorre, onherbergzame streek
- **Bodem:** vulkanisch < uitgedoofde Vulture
  - Tufbodem: onderlagen van vulkanische as
  - Veel mineralen
  - N.g.v. ligging: meer klei/kalk of zand

Basilicata

Gematigd mediterraan klimaat

- Invloed Apennijnen
- Warme en droge zomers
- Koude winters
- Gemiddelde T°: 18 °C
- Jaarlijks gem. 612 mm regen

6 Notaio, “La Stipula” Metodo Classico Spumante Millesimato 2018 - pas dosé

- 100 % aglianico = zeer zeldzaam voor spumante
- Gevinifieerd als witte wijn
- AF 15 d op eik
- 2e gisting op fles
- 48 m *sur lies* en *sur lattes* in tufsteengrotten onder de gebouwen (paleis uit 17e eeuw)
- 2,3 g/l restsuiker = brut nature, pas dosé
- Aangevuld met stille wijn van 2017

Aglianico

- Oorspronkelijk: elleanico of ellenico
- Blauwe druif < Griekenland?
- Basilicata, Campania, Puglia, Molise
- Kleur: zeer intens (dikke schil)
- Neus: zwart fruit, mineraliteit door vulkanische bodem
- Mond: heel veel tannine
- Laatrijpend; veroudert goed

Cantine del Notaio

- Opa Gerardo Giuratrabocchetti laat wijnmakerij over aan kleinzoon Gerardo
- Papa notaris > “Cantine del Notaio” 1998
- Missie: de aglianico del Vulture kwaliteitsvoller te maken (traditie x innovatie)
- Onderzoek met prof. Luigi Moio, hoogleraar oenologie aan de Universiteit van Napels 'Federico II', naar het oenologisch potentieel van de aglianico
- Zelf prof aan de landbouwfaculteit van de Università degli Studi della Basilicata, sinds 1986

Sicilia

- Bergachtig eiland ten Z van Italië + eilandengroepen
- Hoogste top Etna: 3.357 m
- **Mediterraan klimaat**
  - Hete zomers; milde winters
  - Gemiddelde jaar T° : 20 °C
  - ZO warmer en droger dan NW
  - Hoe hoger hoe koeler en hoe meer neerslag
  - Jaarlijks gem. 351 mm regen
  - Vele micro-klimaatjes

Sicilia

Bodem

- Vulkanisch
- O: donker: veel mineralen, tufsteen, ijzer, basalt
- ZO: zanderig
- Elders: klei en kalk
- Grote diversiteit > afgebakende percelen of *contrade* (~climats)

Sicilia

Wijnbouw

- Meeste aantal ha wijngaard van Italië: 115.000 ha
- 2^e grootste producent
- Lange wijntraditie: Feniciërs, Grieken, Romeinen
- 18^e eeuw: Marsala, versterkte wijn
- Jaren '80: focus op kwaliteit + wijnen op domein
- Slechts 1 DOCG; wel 23 DOP en 7 IGP
- Druiven
  - Wit: cataratto bianco, grillo, **carricante** ...
  - Blauw: nero d'Avola, nerello mascalese, nerello capuccio ...

Carricante

- Autochtone druif; slechts 205 ha in 2010
- Geen officiële synoniemen
- Vroegrijp, zeer productief, maar ziektegevoelig
- Vaak in blends
- Kleur: lichtgeel, strogeel, groene schijn
- Neus: agrumen (sinaasappel, pompelmoes), oranjebloesem, anijs; minerale toetsen; munt, honing, abrikoos ...
- Mond: fraîcheur, droog

7 Planeta, Feudo di Mezzo, Carricante Sicilia DOC 2020 - Metodo Classico brut

- Sicilia DOC: overkoepelende appellatie sinds 2012
- Manuele pluk
- Lagering op inox
- Restsuiker 4,5 g/l
- Expressie van de zwarte Etnabodem

Cantina Planeta

- Zeer groot familiebedrijf met 5 domeinen en wijnmakerijen
- 5 eeuwen en 17 generaties landbouwers
- Rond 1900: Vito Planeta transformeert klein wijndomein in een grote coöperatieve
- 1985: ° Planeta: nieuw project Diego rond kasteel van Ulmo + aanplant
- 1995: 1^e groot succes: houtgelagerde wereldberoemde chardonnay

Cantina Planeta, Feudo di Mezzo

- 1998: Gambero Rosso roept Planeta uit tot beste wijnbedrijf van dat jaar
- Innovatie en eigentijds duurzaam ($\neq$ bio) wijnmaken
- 363 ha
- Onderzoek naar het gedijen van internationale rassen (chardonnay, merlot, syrah ...) maar ook naar Siciliaans wijnerfgoed, met inheemse rassen
- Etna, Feudo di Mezzo: een van de 133 erkende contrade van DOP Etna

Surpresa!

Trentino – Alto Adige

- Autonome regio in uiterste N van Italië
- Provincie Trentino is veeleer Italiaanstalig
- **Gediversifieerd klimaat**
  - Hoogste bergen: bergklimaat
  - Elders: landklimaat
  - Uitzonderingen: lager gelegen delen diverse micro-klimaten: bv. Trento gematigd zeeklimaat
  - Gemiddelde jaar-T°: 12 °C
  - Jaarlijks gemiddeld 852 mm regen

Trentino – Alto Adige

Bodem:

- zanderige primaire rotsen
- leisteen en grind
- kwartsrijke porfier
- kalk
- Trentino: mineraal en rolkeien in valleien

8 Ferrari, Formula 1 Monza Trento DOC (Limited Edition) - MC brut

- Trento DOC
  - enkel voor witte en rosé schuimwijnen
  - metodo classico
  - min. 15 m sur lattes
  - chardonnay en/of pinot bianco-nero-meunier
  - 105 hl/ha
- hier: 100 % chardonnay
- gefilterd
- 36 m *sur lies* en *sur lattes*

Cantine Ferrari

- °1902: Giulio Ferrari
- *I had a dream*: creare in Trentino un vino capace di confrontarsi con i migliori Champagne francesi
- Bruno Lunelli, wijnhandelaar in Trento, wordt partner
- Eén van de beste referenties voor spumante in Italië
- 2015: "producent van het jaar" tijdens Champagne & Sparkling Wine World Championships + "European Winery of the Year" (Wine Enthusiast).
- 3e generatie: Marcello, Matteo, Camilla en Alessandro

Cantine Ferrari

- 120 ha
- Ook wijngaarden in Umbrië en Toscane
- Participatie in domein Bisol in Veneto (prosecco)
- Sinds 2021: Ferrari spumante bij alle Grands Prix Formule 1 voor 3 jaar!

Cantine Ferrari

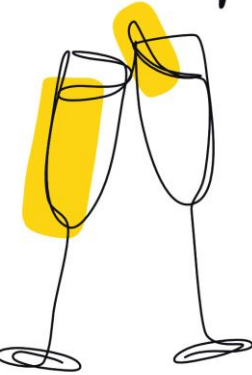
20 Settembre 2023

Ferrari Trento per la sesta volta "Produttore dell'Anno"
a The Champagne & Sparkling Wine World
Championships

FOR THE SIXTH TIME FERRARI TRENTO
IS **PRODUCER OF THE YEAR.**

daar
KLINKEN
we op

én vooral op 30 jaar

Conclusie

- Mousserende wijnen overal in Italië
- Meest gekende: prosecco
- Veel diversiteit in de diverse regio's
- Interessante producten op basis van autochtone druiven

Koopwijzer

Bubbels uit Italië 23 september 2023					
soort		wijn	wijnregio	plaats aankoop	eenheidsprijs MBTW
rosé	1	Paltinieri, Radice, Lambrusco di Sorbara DOC 2021 - secco	Emilia Romagna	Superiore.de	€ 11,68
	2	Les Crêtes, Neblù, Metodo Classico Rosé VSQ 2019 - brut nature	Val d'Aosta	Superiore.de	€ 32,54
wit	3	Marzaghe, Franciacorta Satèn Brut "Premier"	Lombardia	Cavatappi	€ 28,50
	4	Il Colle, Rive di Rua Prosecco Conegliano Valdobbiadene Superiore DOCG - extra brut	Veneto	Cavatappi	€ 15,00
	5	Villa Sandi, Vigneto la Rivetta, Prosecco Spumante di Valdobbiadene Superiore di Cartizze DOCG 2021 - brut	Veneto	Superiore.de	€ 30,00
	6	Notaio, "La Stipula" Spumante Millesimato VSQ 2018 - Metodo Classico pas dosé	Basilicata	Superiore.de	€ 23,39
	7	Planeta, Feudo di Mezzo, Carricante Sicilia DOC - Metodo Classico brut	Sicilia	tannico.be	€ 26,24
	8	Ferrari, Formula 1 Monza Trento DOC (Limited Edition) - Metodo Classico brut	Trentino	Superiore.de	€ 30,00